

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО
РОЗРОБКИ ПІДРУЧНИКА «ЧИТАНКА» ДЛЯ ШКОЛЯРІВ З
ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

В.М.Ільяна,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії логопедії

Інституту спеціальної педагогіки НАПН України,

valentynailiana@gmail.com

О.О. Аркадьєва,

кандидат педагогічних наук,

науковий співробітник лабораторії логопедії

Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Olga.o.arkadieva@gmail.com

У статті репрезентовано ключові причини недостатнього оволодіння лінгвістичними знаннями дітей з ТПМ. Також обґрунтовуються новітні підходи до створення сучасного підручника «Читанка» для означеної категорії дітей. Представлено умови опанування рецептивної діяльності дітей з тяжкими порушеннями мовлення на уроках читання, а також пропонуються спеціальні засоби досягнення корекційно-пропедевтичної мети. У статті відображено реалізацію психолінгвістичного підходу до розробки підручника. Власне психолінгвістичний підхід з проблеми репрезентовано у вигляді таблиці та додаткових пояснень.

Ключові слова: дислексія, тяжкі вади мовлення, читання, рецептивний вид діяльності, механізм процесу читання, психологічні компоненти структури читання, механізм дислексії, підручник «Читанка».

Постановка проблеми. Формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття мовної та мовленнєвої компетенції – головні завдання навчання української мови дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Розв'язання

цих завдань в умовах тяжкої мовленнєвої патології надзвичайно ускладнюється. Водночас, необхідно зазначити, що організація навчального процесу в школах для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) вже відбувається за спеціальними програмами для молодших класів, які створені у відповідності до Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, що впроваджується з 1.09.2014р. Одна з вагомих причин ускладнення досягнення оптимальної ефективності навчального процесу в такому типі шкіл полягає в недостатньому рівні оволодіння учнями писемним мовленням, яке є основою для засвоєння шкільних знань (Т.А. Алтухова, Р.М. Боскіс, Е.А. Данілавічюте, В.М. Ільяна, Р.І. Лалаєва, Р.С. Левина, В.В. Тарасун, О.А. Токарева, Н.В. Чередніченко та ін.).

Читання, як відомо, є одним із важливіших компонентів писемного мовлення, а відхилення в його формуванні перешкоджають успішному опануванню предметів мовного циклу. Розлади читання складають одну з найбільш розповсюджених форм мовленнєвої патології дітей шкільного віку з тяжкими мовленнєвими розладами (алалією, дизартрією, ринолалією, тяжкими формами заїкання, ускладненими ЗНМ та ФФНМ). Рівень сформованості навички читання у переважної частини молодших школярів з ТПМ є недостатнім, про що свідчать знижені за всіма параметрами показники технічної сторони читання (швидкість, тип читання, правильність, виразність та інтонування), недосконалість розуміння та усвідомлення прочитаного матеріалу, а також впізнавання та розрізнення друкованого варіанта графем (О.О. Аркадьєва, М.К. Бурлакова, С.Ф. Іваненко, В.М. Ільяна, О.Б. Іншакова, О.М. Корнєв, Т.Є. Косаревська, Ю.В. Новікова, Р.І. Лалаєва, Л.Г. Милостивенко, В.І. Насонова, М.Н. Русецкая, Л.Ф. Спірова, Г.Г. Сумченко, В.В. Тарасун, А.В. Ястребова, Р. Gardner, G. Kaluger, С. J. Kolson, С. E. Naylor, F. B. Wood, D. L. Flowers, G. Th. Pavlidis, та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Читання як один із видів писемного мовлення спирається на фундаментальні дослідження

П.К.Анохіна, Л.С.Виготського, О.Р.Лурії, Л.С.Цветкової, О.М. Корнева, Т.Г. Єгорова та ін., які пояснюють його як складний інтегрований, динамічний процес з багаторівневою структурою. Для молодших школярів це є процес пізнання нової інформації та гарантія подальшого успішного навчання. Для правильної організації процесу навчання надзвичайно важливим є розробка спеціальних підручників з читання, які б не лише сприяли оволодінню навичкою, а й реалізовували корекційно-пропедевтичні завдання. Спільні особливості прояву дефекту за умови різних первинних аномалій мовленнєвого розвитку, є визначальними для створення методичних систем. У підручнику «Читанка», на наш погляд, має бути відображено не лише системний підхід, який передбачає взаємопов'язане формування фонетичних, фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовлення (М.В. Іполітова, Ю.В. Коломієць, Н.Н. Малофєєв, О.В. Федорова, Л.Б. Халілова, Н.В. Чередніченко та ін.). З огляду на це, особливого значення набуває врахування зв'язків між порушеннями мовлення та іншими складовими психічної діяльності дитини і спонукає до використання ефективних шляхів впливу на порушення психофізичного розвитку, які негативно безпосередньо або опосередковано впливають на нормальне функціонування мовленнєвої діяльності (Б.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, Т.В. Ахутіна, Н.А. Бернштейн, Л.С. Виготський, В.Д. Глезер, Т.Г. Єгоров, Г.А. Каше та ін.).

Виклад основного матеріалу. З огляду на це, вважаємо за необхідне підходити до розробки навчально-методичного забезпечення дітей з ТПМ в цілому, та підручника «Читанка» зокрема, з позицій психолінгвістичного підходу, де основою успішного попередження та (або) подолання порушення є врахування його глибинного механізму. Для цього звернем увагу на психололінгвістичну структуру читання, представлені елементи якої забезпечують опанування зазначеним видом діяльності (рис.1.).

Рис. 1.

На час ознайомлення дитини з графічними образами звуків в учнів мають бути сформованими вміння виявляти окремий звук у слові та визначати послідовність звуків слова. Ці вміння забезпечуються достатнім рівнем сформованості фонематичних процесів – сприймання, уявлення, звукового аналізу та синтезу слів. Зазначені функції залежать від рівня розвитку слухової уваги, пам'яті та слухового контролю, а також достатнього рівня розвитку розумових операцій.

Коли дитина навчається читанню, фонетичні образи звуків із притаманними їм акустико-артикуляційними ознаками поєднуються із відповідними оптичними уявленнями, які відповідають певним графічним зображенням букв. Дитина опиняється на новому важливому етапі. До фонематичних уявлень додаються оптичні уявлення, і тепер звук набуває акустичних, артикуляційних та оптичних ознак. Формуються тимчасові зв'язки в корі головного мозку між фонемою, артикулемою та графемою. Установлення цих зв'язків потребує певного рівня розвитку розумових операцій. Успішне протікання зазначеного процесу забезпечується зоровим аналізатором та залежить насамперед від рівня розвитку зорового сприймання, уваги, пам'яті та контролю.

Наступним кроком в оволодінні навичкою читання стає поєднання

декількох букв у складі. Під час цієї дії дитина прочитує склад, забігаючи очима вперед. Відбувається так звана антиципація. Учень, читаючи, спирається вже не на окрему букву, а обирає певну артикуляцію відповідно до наступної букви. Важливим моментом під час опанування читанням по складам є те, що прочитане набуває звукової схожості зі звучанням усного мовлення. Зазвичай тут з'являються перші здогадки (як правильні, так і ні). Важливу роль у цьому процесі відіграють три аналізаторні системи: зорова, слухова та артикуляторна. Зазначимо, що дві останні лише доповнюють першу, основною тепер і надалі є зорова. Такий процес забезпечується наступними операціями: зоровими сприйманням, увагою, пам'яттю та контролем; слуховою увагою та контролем; артикуляторним контролем. Розумові дії й тут мають вагомe значення і проявляються насамперед у суцесивному аналізі та синтезі.

Отже, основними умовами успішного оволодіння навичкою читання є: достатній рівень мисленнєвої діяльності, сформованість усного мовлення, фонетико-фонематичної сторони (звуковимова, слухова диференціація фонем, фонематичного аналізу та синтезу), лексико-граматичного аналізу та синтезу, лексико-граматичної будови, достатній розвиток просторових уявлень, зорового аналізу синтезу та мнезису.

З метою створення оптимальних умов для опанування навички читання дітьми з ТПМ на уроках ми врахували особливості функціонування психолінгвістичних компонентів, які забезпечують повноцінне оволодіння зазначеним видом рецептивної діяльності:

- завдання систематизовані за відповідними тематичними розділами, мають корекційний характер і спрямовують на формування різних компонентів мовленнєвої діяльності;
- дотримано принципу добору загального лексичного та спеціального корекційного матеріалу від простого до складного;
- адаптовано варіанти текстів для читання;
- підручник насичено спеціальними корекційно-пропедевтичними

вправами, що спрямовані на удосконалення не лише усного мовлення, а й психологічних компонентів, що сприяють розвитку навички читання.

Так, у підручнику наявні такі умовні позначки:

«Наш словничок збагатить мову діточок» – познайомить і з новими словами та розтлумачить їхнє значення (розвиток лексичної сторони мовлення);

«Прочитай уважно» – навчить читати слова, важкі для вимовляння (розвиток лексичної сторони мовлення, розвиток артикуляції, розвиток вміння правильно наголошувати слова);

«Дівчинка Василичка» – познайомить із перлинками народної мудрості (розвиток загально лінгвістичних знань, розвиток мислення);

«Дівчинка Рима» – познайомить із поезією та навчить римувати (розвиток загально лінгвістичних знань, розвиток слухової уваги та фонематичних процесів);

«Хлопчик Умійко» – навчить утворювати та добирати слова, будувати речення, переказувати та придумувати казки самостійно (розвиток лексико-граматичної будови мови, розвиток прогнозування, контролю, суцесивних та симультанних синтезів);

«Прочитай та подумай» – навчить розуміти прочитане (розвиток загально лінгвістичних знань, формування власних умовиводів);

«Будьмо акторами» – читання в особах (розвиток загально лінгвістичних знань, розвиток інтонаційно-просодичної сторони мовлення);

«Уважні вушка» – навчить чути та розрізняти звуки рідної мови (розвиток слухового сприймання, уваги, пам'яті, контролю, фонематичних процесів);

«Уважні очка» – навчить бути уважними та вирішувати малюнкові загадки (розвиток зорового сприймання, уваги, пам'яті та контролю, розвиток мислення);

«А чи знаєте ви?» – познайомить із цікавинками (розвиток загально лінгвістичних знань, розширення кругозору).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під час апробації підручника нами отримано позитивні відгуки від педагогів-практиків Також, аналізуючи процес навчання молодших школярів із ТПМ ми спостерігали позитивні зміни в оволодінні навичкою читання учнями молодших класів. Зазначене вище, дає підстави стверджувати, що реалізовані у підручнику «Читанка» сучасні методичні підходи до удосконалення навички читання та корекції порушень мовленнєвої діяльності учнів з ТПМ дозволяють подолати проблеми, пов'язані зі специфікою засвоєння зазначеної навички та оволодіти рецептивною діяльністю більш досконало.

Література

1. Данілавічюте Е.А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей із ТПМ (тема: «Написання глухих і дзвінких приголосних»). / Е.А. Данілавічюте // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2012. – № 1. – С. 6–13.
2. Ільяна В.М. Вивчення стану сформованості фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку в контексті попередження дислексій / В.М. Ільяна // Особлива дитина: навчання та виховання. – 2014. – № 4. –С. 31–38.
3. Ільяна В.М. Подолання дислексій в учнів 2-4 класів загальноосвітніх шкіл для дітей з важкими порушеннями мовлення / В.М. Ільяна // Особлива дитина: навчання та виховання. – 2014. – № 1. – С. 18–27.
4. Ковшиков В. А. Психолінгвістика. Теория речевой деятельности : [учеб. пособие] / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. – М. : АСТ : Астрель , 2007 – 318с.
5. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей (диагностика, коррекция, предупреждение): [уч.- метод. пособие] / А. Н. Корнев – СПб. : МиМ, 1997. – 286с.
6. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – 83с.

7. Соботович Е.Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ИЗМН, 1997. – 44с.

References

1. Danilavichute E. A.(2012). Metodika vykladannia temy «Pravopys» u molodshyh klasah zagalnoosvitnoi shkoly dlia ditei iz TPM (tema: «Napysannia gluhyh I dzvinkyh prigolosnih»). Exceptional child: teaching upbringing, 1, 6–13. (in Ukrainian)
2. Il'iana V. M. (2014). Vyvchennia stanu sphormovanosti phonematychnyh protsesiv u ditei z porushenniamy movlennievoho rozvytku. Exceptional child: teaching upbringing, 4, 31–38. (in Ukrainian)
3. Il'iana V. M. (2014). Podolannia disleksii v uchniv 2-4 klasiv zagalnoosvitnih shkil dlia ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia. Exceptional child: teaching upbringing, 1, 18–27. (in Ukrainian)
4. Kovshikov V. A. (2007). Psiholingvistika. Teoria rechevoj dejatel'nosti (Psycholinguistics. Theory of speech activity : [tutorial]) M. : AST : Astrel. (in Russian)
5. Kornev A. N. (1997). Narushenie chtenija i pisma u detej (diagnostica, korekcija, predupregdenie) (Violations of reading and writing in children (diagnosis, correction, prevention): [study guide]) SPb.: MiM. (in Russian)
6. Lurija A. R. (1950). Oчерки psihofisiologii pisma (Psychophysiology writing essays). M.: Izd-vo APN RSFSR. (in Russian)
7. Sobotovich, E.F. (1997). Psiholingvisticheskaja struktura rechevoj dejatel'nosti I mehanizmy ejo formirovanija (Psycholinguistic structure of the speech activity and mechanisms⁹ of its formation). Kiev: IZNM. (in Ukrainian)

Ильняная В. М., Аркадьева О. О.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К РАЗРАБОТКЕ УЧЕБНИКА «ЧТЕНИЕ» ДЛЯ ШКОЛЬНИКОВ С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

В статье представлены ключевые причины недостаточного овладения

лингвистическими знаниями младшими школьниками с тяжелыми нарушениями речи. Также обосновываются новые подходы к созданию современного учебника «Чтение» для выше упомянутой категории детей. Отображены условия овладения рецептивной деятельностью детьми с речевыми расстройствами на уроках чтения, предлагаются специальные способы достижения коррекционно-пропедевтической цели. В статье отображено реализацию психолингвистического подхода к разработке учебника. Собственно психолингвистический подход с проблемы представлено в виде таблицы и дополнительных разъяснений.

Ключевые слова: дислексия, тяжелые нарушения речи, чтение, рецептивный вид деятельности, механизм процесса чтения, психологические компоненты структуры чтения, механизм дислексии, ученик «Чтение»

Иiana V., Arkadieva O.

The implementation of the psycholinguistic approach to the development of the textbook “Chytanka” for students with difficult disorders of the speech

In the article the key causes of insufficient mastery of linguistic knowledge of children with special needs (speech disorders) are represented. New approaches to a modern textbook “Chytanka” creating for the mentioned category of children are also well-grounded. Conditions of acquisition of receptive activity by children with severe speech disorders in the classroom reading, as well as special means of achieving correctional propaedeutic goals are represented in the article. The basic conditions for successful reading skills mastering, that is: an adequate level of mental activity, speech development, phonetic and phonemic components of language (pronunciation, auditory differentiation of phonemes, phonemic analysis and synthesis), lexical and grammatical analysis and synthesis, lexical and grammatical structure, sufficient development of spatial concepts, visual analysis, synthesis and visual memory, are specified in the article. The article shows the implementation of psycholinguistic approach to the development of the textbook. It is presented to create optimal conditions to master the reading skills of children

with special needs (speech disorders) at the lessons. Peculiarities of psycholinguistic components functioning, which provide full acquirement of mentioned receptive activity, are considered. The tasks in the textbook are systematized due to definite thematic units and directed to various speech activity components development. The scaffolding principle of general lexical and special correctional material selection is used. The versions of texts for reading are adapted according to needs of children with speech pathology. The textbook is saturated with propaedeutical special remedial exercises aimed at improving not only speech but also psychological components that promote reading skills. Actually the psycholinguistic approach to the problem is represented as a table and additional explanations.

Keywords: dyslexia, reading, reception activity, mechanism of reading as a process, reading structure psychological components.